

УДК 346.11

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.46>

СУТНІСТЬ ПРИНЦИПУ СВОБОДИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЙОГО ОБМЕЖЕННЯ

Гришко У.П.,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,**доцентка кафедри цивільного права,**Карпатський національний університет**імені Василя Стефаника*

ORCID: 0000-0002-3589-8020

Гришко У.П. Сутність принципу свободи підприємницької діяльності та його обмеження.

У статті розглянуто проблему щодо розуміння сутності принципу свободи підприємницької діяльності, який закріплений у статті 42 Конституції України і є одним із фундаментальних прав людини та основою ринкової економіки. Автором розкрито питання історичного формування свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність з початку проголошення незалежності України. З'ясовано, що даний принцип є важливим для забезпечення можливості фізичним та юридичним особам самостійно та на власний ризик здійснювати господарську діяльність, дозволену законодавством. Свобода підприємницької діяльності охоплює широкий спектр правомочностей суб'єктів підприємницької діяльності. Основними аспектами прояву принципу свободи підприємницької діяльності є свободи вибору діяльності та її організаційно-правових форм, свобода у прийнятті рішень, визначенні цін (з урахуванням антимонопольного законодавства), мають право на комерційну таємницю, вільне розпорядження прибутком, право на інвестування, залучення найманих працівників, свобода укладання договорів.

Свобода підприємницької діяльності не є абсолютною. Принцип свободи підприємницької діяльності підлягає певним обмеженням, що мають на меті захист публічних інтересів, прав споживачів, добросовісної конкуренції та екологічних стандартів. Обмеження видів підприємницької діяльності пов'язується з певними її видами, які з огляду на шкідливий вплив на здоров'я людини, довкілля або загрозу безпеці держави потребують отримання спеціального дозволу (ліцензії). Автором також виокремлено ряд спеціальних вимог (обмежень) до провадження певних видів підприємницької діяльності.

Запропоновано виокремити такі основні види обмежень свободи підприємницької діяльності: за нормативним закріпленням – обмеження визначені Конституцією України і обмеження визначені в окремих спеціальних законах; за суб'єктами – обмеження щодо фізичних осіб підприємців і обмеження щодо юридичних осіб; за видами діяльності – обмеження щодо видів діяльності, які підлягають ліцензуванню, обмеження у сфері банківської, страхової та інших видів діяльності.

Ключові слова: свобода підприємницької діяльності, суб'єкти підприємницької діяльності, юридичні особи, договір, принцип цивільного права, межі (обмеження) прав.

Hryshko U.P. The essence of the principle of freedom of entrepreneurial activity and its limitations.

The article is focused on the problem of understanding the essence of the principle of freedom of entrepreneurial activity, which is enshrined in Article 42 of the Constitution of Ukraine and is one of the fundamental human rights and the basis of a market economy. The author reveals the issue of the historical formation of the freedom of individuals to engage in entrepreneurial activity since the beginning of Ukraine's independence. It is established that this principle is important for ensuring that individuals and legal entities can independently and at their own risk carry out economic activities permitted by law. Freedom of entrepreneurial activity covers a wide range of powers of business entities. The main aspects of the principle of freedom of entrepreneurial activity are freedom of choice of activity and its organizational and legal forms, freedom in decision-making, pricing (taking into account antitrust legislation), the right to commercial secrecy, free disposal of profits, the right to invest, hire employees, and freedom to enter into contracts.

Freedom of entrepreneurial activity is not absolute. The principle of freedom of entrepreneurial activity is subject to certain restrictions aimed at protecting public interests, consumer rights, fair competition, and environmental standards. Restrictions on types of entrepreneurial activity are linked to certain types of activity which, given their harmful impact on human health, the environment, or the security of the state, require a special permit (license). The author also highlights a number of special requirements (restrictions) for certain types of entrepreneurial activity.

It is proposed to distinguish the following main types of restrictions on the freedom of entrepreneurial activity: by regulatory enshrinement – restrictions defined by the Constitution of Ukraine and restrictions defined in separate special laws; by subject – restrictions on individual entrepreneurs and restrictions on legal entities; by type of activity – restrictions on types of activities subject to licensing, restrictions in the field of banking, insurance, and other types of activities.

Key words: freedom of entrepreneurial activity, business entities, legal entities, contract, principle of civil law, limits (restrictions) of rights.

Постановка проблеми. Принцип свободи підприємницької діяльності, закріплений у статті 42 Конституції України і є одним із фундаментальних прав людини та основою ринкової економіки.

У сучасних умовах євроінтеграції України, прагнення до побудови конкурентоспроможної економіки та створення сприятливих умов для інвестицій, питання реалізації принципу свободи набуває особливої актуальності.

Водночас суб'єкти підприємництва стикаються з численними обмеженнями їх діяльності, пов'язані із надмірним регуляторним тиском, непередбачуваністю законодавства та проблемою балансування між свободою і державним втручанням. Особливої гостроти ця проблематика набула в умовах воєнного стану, коли держава вимушена запроваджувати обмеження підприємницької діяльності, що актуалізує питання меж таких обмежень та їх відповідності конституційним принципам. Крім того, процес адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу вимагає переосмислення традиційних підходів до розуміння свободи підприємництва та формування правової доктрини, яка б враховувала інтереси суб'єктів підприємництва, захист прав та інтересів інших учасників підприємницької діяльності.

Мета дослідження: на основі аналізу норм законодавства дослідити розуміння сутності принципу свободи підприємницької діяльності у всіх його аспектах та виокремити особливі випадки обмеження даного принципу з урахуванням суб'єктивного критерію та видів підприємницької діяльності.

Стан опрацювання проблематики. Принцип свободи підприємницької діяльності є одним із фундаментальних засад конституційного, господарського та цивільного права, що активно досліджується українськими та зарубіжними науковцями. Проблематика принципу свободи підприємництва у конституційному праві вивчалась такими науковцями: Н.В. Камінська, А.Ю. Олійник, В.Ф. Погорілко, О.В. Скрипнюк. Господарсько-правові аспекти свободи досліджували у своїх працях В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменський. Основні засади договірних відносин у підприємницькій діяльності аналізувались В.В. Луцем, В.А. Васильєвою, Н.С. Кузнєцовою, І.В. Спасибо-Фатєєвою.

Проте особливості меж свободи підприємницької діяльності, співвідношення свободи та державної легітимації обмежень підприємницької діяльності практично не досліджувались та потребують окремого наукового опрацювання.

Виклад основного матеріалу. Історія принципу свободи підприємницької діяльності тісно пов'язана з еволюцією правових систем, економічних теорій та політичних ідеологій. Цей принцип почав набувати формального визнання в європейських країнах під впливом класичної політичної економіки XVIII-XIX століть, зокрема праць Адама Сміта, які обґрунтовували переваги ринкової економіки та мінімального державного втручання. Перехід від феодальних обмежень, що суттєво обмежували комерційну діяльність, до ринкових економік забезпечив громадянам право займатися комерційною діяльністю. Свобода підприємництва стала ключовим елементом демократичних і ринкових систем, формуючи основу для законодавства багатьох сучасних країн.

Олійник А.Ю., пропонує в історії виникнення і розвитку підприємництва та свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні виділяти такі етапами: 1) на етнічній території сучасної України; 2) в УНР; 3) в УРСР; 4) в незалежній Україні [1, с. 13].

Щодо історичного розвитку права на підприємницьку діяльність в сучасній незалежній Україні, то цей період розпочався з 1991 р. і триває по сьогодні. У незалежній Україні конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність отримала подальший розвиток після прийняття Верховною Радою України «Декларації продержавний суверенітет України» від 16 липня 1990 р. та «Акта проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. Подальший розвиток українського підприємництва пов'язаний із прийняттям законів України «Про власність» та «Про підприємство» [2, с. 38]. Це створило реальні можливості для динамічного розвитку народного господарства ринкового типу, появи підприємства на базі нового соціально-економічного розвитку суспільства. Для нормативно-правового регулювання свободи підприємницької діяльності були прийняті закони України. Конституція України закріпила свободу підприємницької діяльності кожної фізичної особи при умові, що така діяльність не заборонена і не обмежена законом [3, с. 53].

Задекларований Основним Законом України і розвинутий Кодексами і нормами спеціальних законів принцип свободи ведення підприємницької діяльності у тій чи іншій формі реалізується на

стадіях: утворення, організації роботи, управління і звітності, отримання результатів, припинення підприємницької діяльності.

«Свободу», як один із критеріїв розвитку підприємництва, з точки зору цивільного законодавства, необхідно розглядати як широке і всеосяжне поняття. Дане поняття повинно уособлювати змогу представників підприємництва діяти спонтанно, діяти так, щоб не відставати від світових тенденцій та розвитку ринкових відносин в цілому, а щоб подібні процеси могли існувати, щоб українське підприємництво мало змогу дійсно відчувати реальну свободу у своїй діяльності, слід відмовлятися від давно застарілих раціональних підходів, і надавати підприємству розвиватися ірраціонально, спонтанно, тим самим приносити нові підходи у сфері ведення бізнесу [4, с. 109].

Дією цього принципу додатково забезпечується мета підприємництва – отримання прибутків та досягнення результатів передбачених статутними документами та іншими локальними нормативними актами [5, с. 8].

Принцип свободи підприємницької діяльності є наріжним каменем ринкової економіки, що забезпечує можливість фізичним та юридичним особам самостійно та на власний ризик здійснювати господарську діяльність, дозволена законодавством. Доктринально свобода підприємницької діяльності визначається як право на вибір будь-якого виду і форми підприємництва у будь-якій його сфері та встановлених законом організаційно-правових форм, створення нових форм підприємства [6, с. 226].

Як зазначає, Іванець І.П., «свобода підприємництва передбачає можливість особи вирішувати, чи займатися підприємницькою діяльністю та вільно її обирати, забезпечення кожному підприємцю можливості без дискримінації визначити вид діяльності, способи її здійснення, часові та територіальні межі втілення власних здібностей». Крім того, як свобода ведення підприємницької діяльності нерозривно пов'язана з процесом впровадження інновацій у виробництво конкурентноздатної продукції, наукоємних виробів, товарів повсякденного вжитку, тощо [7].

В Україні конституційне право на підприємницьку діяльність є предметом теоретико-правових досліджень, спрямованих на з'ясування його сутності, суб'єктного та об'єктного складу, а також особливостей реалізації та гарантій [8]. Аналіз чинного законодавства України та узагальнення практики його реалізації дозволяють визначити сутність, зміст та особливості конституційного забезпечення режиму законності підприємницької діяльності [9].

Свобода підприємницької діяльності, не забороненої законом, означає закріплення у законодавчому порядку загального правила про право зайняття підприємницькою діяльністю, а також встановлення юридичних гарантій реалізації цього права. Однак варто зауважити, законодавець за правовим режимом розмежовує підприємницьку діяльність, яка заборонена законодавством, здійснення якої підлягає обмеженню за різними критеріями та яка здійснюється без будь-яких обмежень [6, с. 228].

Свобода підприємницької діяльності охоплює широкий спектр правомочностей суб'єктів підприємницької діяльності. Основними з них є:

Свобода вибору діяльності: Суб'єкти підприємництва мають право обирати види діяльності та організаційно-правові форми господарювання, які відповідають їхнім інтересам та можливостям, не порушуючи при цьому встановлені законом обмеження.

Свобода господарської діяльності означає, що суб'єкти підприємницької діяльності наділені самостійністю у прийнятті рішень, визначенні цін (з урахуванням антимонопольного законодавства), мають право на комерційну таємницю, вільне розпорядження прибутком, право на інвестування, залучення найманих працівників

Свобода укладання договорів: принцип свободи договору є одним з основних, дозволяючи сторонам укладати договори, визначати самостійно їх умови та зміст зобов'язань, що відповідають їхнім потребам та інтересам.

Як зазначає, Моїсеєнко Ю.М., у бізнес-середовищі, в умовах сьогодення значним проявом у сфері реалізації свободи підприємницької діяльності виступають засоби індивідуалізації учасників майнового обороту, а також засоби індивідуалізації товарів, робіт і послуг, значення яких детермінується конкурентним середовищем [10, с. 154].

В.В. Луць, визначає що проголошуючи свободу підприємницької діяльності, закон разом з тим встановлює й певні обмеження (межі) її здійснення [11, с. 10–11]. Принцип свободи підприємницької діяльності є фундаментальним для ринкової економіки, проте він не є абсолютною категорією і його не слід ототожнювати із вседозволеністю. Гарантуючи свободу підприємництва, держава шляхом правового регулювання визначає межі допустимої свободи, тобто окреслює можливі варіанти поведінки для того чи іншого виду підприємницької діяльності. Принцип свободи підприємницької діяльності підлягає певним обмеженням, що мають на меті захист публічних інтересів, прав споживачів, добросовісної конкуренції та екологічних стандартів. Ці обмеження часто включають

регуляторні рамки, стандарти безпеки, оподаткування, антимонопольне законодавство та етичні міркування, які покликані збалансувати індивідуальну підприємницьку свободу із суспільним добробутом. До основних форм обмеження можна віднести: ліцензування, сертифікація, дозвольні процедури, технічні регламенти та стандарти, які забезпечують безпеку продукції та послуг, захист навколишнього середовища та здоров'я населення. Антимонопольне законодавство, яке спрямоване на запобігання монополізації ринків та забезпечення добросовісної конкуренції, також обмежує свободу підприємницької діяльності.

При дослідженні даного питання слід розрізняти обмеження принципу підприємницької діяльності для фізичної-особи підприємця та для юридичних осіб.

Щодо фізичних осіб підприємців, то вони можуть здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність не заборонену законом. Право на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Фізичною особою є людина як суб'єкт цивільно-правових відносин. Свобода фізичної особи на підприємницьку діяльність обмежується нормами Цивільного кодексу України. Цивільною правоздатністю наділені усі фізичні особи з моменту їх народження. Проте, у випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку (ст. 25 Цивільного кодексу України). Цивільна дієздатність фізичної особи може бути обмежена, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини (ст. 37 Цивільного кодексу України) [12].

Крім того, окремі обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюються Конституцією України та законами України (ст.64 Конституції України).

Обмеження підприємницької діяльності може бути у двох формах:

- 1) повне обмеження, при якому певним особам забороняється здійснення будь-яких видів підприємницької діяльності, тобто має місце заборона здійснення підприємницької діяльності взагалі;
- 2) часткове обмеження, при якому не забороняється певним особам здійснювати окремі види підприємницької діяльності [13].

За суб'єктивним складом конституційна свобода підприємництва обмежується законом щодо діяльності депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Забороняється підприємницька діяльність: а) військовослужбовцям; б) посадовим особам органів прокуратури, поліції, Служби безпеки України, суду; в) особам, які мають непогашену судимість за корисливі злочини; г) особам, які мають обмежену дієздатність за рішенням суду внаслідок душевної хвороби чи слабоумства (стаття 25 Закону України «Про запобігання корупції»).

Щодо обмеження принципу свободи підприємницької діяльності для фізичних та юридичних осіб, то відповідно до ч. 3 ст. 91 ЦК України юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії). Такі обмеження підприємницької діяльності пов'язується з певними її видами, які з огляду на шкідливий вплив на здоров'я людини, довкілля або загрозу безпеці держави потребують отримання спеціального дозволу (ліцензії). Наприклад, 1) ліцензій, процедуру отримання яких передбачено Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» та іншими нормативно-правовими актами; 2) інших документів дозвольного характеру згідно з положеннями Закону України «Про дозвоільну систему у сфері господарської діяльності» [1, с. 225].

Г. Ілющенко досліджує обмеження свободи підприємницької діяльності за суб'єктивним критерієм: 1) за вироком суду у випадках: а) осудження до позбавлення волі (особа на певний строк позбавляється права обирати рід занять і місце проживання); б) позбавлення права займати визначені посади або займися визначеною діяльністю; 2) за законом посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування [14, с. 111].

Ще одна група обмежень стосується встановлення державою монополії на певні види діяльності, які можуть здійснюватися виключно державними підприємствами, передбачені Законом України «Про підприємництво» (ст. 4) обмежується здійснювати такі види підприємницької діяльності, що пов'язана з: 1) з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, яка може здійснюється відповідно до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»; 2) з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою, що може здійснюватися тільки державними

підприємствами та організаціями, а проведення ломбардних операцій – також і повними товариствами; 3) виробництвом бензинів моторних сумішевих або з додаванням (змішуванням) біоетанолу та/або біокомпонентів на його основі до вуглеводневої основи (бензинів, фракцій, компонентів тощо), здійснюється підприємствами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики в паливно-енергетичному комплексі; 4) виробництвом біоетанолу, здійснюється суб'єктами господарювання за наявності відповідної ліцензії [15].

Крім загальних обмежень принципу свободи підприємницької діяльності, можна виокремити ряд спеціальних вимог (обмежень) до провадження підприємницької діяльності:

1. Законом України «Про захист економічної конкуренції» забороняються антиконкурентні узгоджені дії, зловживання монопольним становищем. Узгоджені дії, суб'єктів підприємництва, які заборонені статтею 6 даного Закону, можуть здійснюватися з дозволу органів Антимонопольного комітету України або Кабінету Міністрів України, якщо буде доведено, що ці дії сприяють вдосконаленню виробництва, придбанню або реалізації товару; техніко-технологічному, економічному розвитку; розвитку малих або середніх підприємств; оптимізації експорту чи імпорту товарів; розробленню та застосуванню уніфікованих технічних умов або стандартів на товари; раціоналізації виробництва [16].

2. Обмеження щодо суб'єктів підприємництва, які мають намір здійснювати банківську діяльність визначені Законом України «Про банки та банківську діяльність». Зокрема такі юридичні особи мають документи для проведення державної реєстрації виключно після погодження Національним банком України статуту цієї юридичної особи.

Статтею 19 Закону України «Про банки та банківську діяльність» закріплює основну вимогу щодо провадження банківської діяльності, необхідність протягом року з дня державної реєстрації подати Національному банку України документи для отримання банківської ліцензії. Мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, а також мінімальний розмір статутного капіталу банку не може бути меншим 200 мільйонів гривень [17].

3. У сфері страхової діяльності встановлені обмеження щодо видів організаційно правових форм підприємницьких юридичних осіб, а саме страховики в Україні створюються у формі акціонерного товариства або товариства з додатковою відповідальністю (ст. 8 Закону України «Про страхування») [18].

3. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає ряд вимог до суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема обов'язкова екологічна експертиза для окремих видів діяльності; дозволи на викиди та скиди забруднюючих речовин; дотримання нормативів екологічної безпеки.

4. Суб'єкти господарювання, які здійснюють розрахункові операції в готівковій та/або в безготівковій формі (із застосуванням електронних платіжних засобів, платіжних чеків, жетонів тощо) при продажу товарів (наданні послуг) у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, а також операції з приймання готівки для виконання платіжної операції зобов'язані проводити розрахункові операції через зареєстровані, опломбовані у встановленому порядку та переведені у фіскальний режим роботи реєстратори розрахункових операцій [19].

5. У період воєнного стану в межах тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб одним із заходів правового режиму воєнного стану є можливість військових адміністрацій самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю (стаття 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Висновки. Таким чином, дослідження сутності принципу свободи підприємницької діяльності, як однієї із основних засад ринкової економіки дозволяє визначити можливі його прояви. Зокрема, свобода підприємницької діяльності охоплює широкий спектр правомочностей суб'єктів підприємницької діяльності, серед яких: свобода вибору діяльності, свобода господарської діяльності після державної реєстрації, свобода укладання договорів, та ін. Проте, така свобода підприємницької діяльності не є абсолютною. Серед обмежень можна виокремити такі основні види: *за нормативним закріпленням* – обмеження визначені Конституцією України і обмеження визначені в окремих спеціальних законах; *за суб'єктами* – обмеження щодо фізичних осіб підприємців і обмеження щодо юридичних осіб; *за видами діяльності* – обмеження щодо видів діяльності, які підлягають ліцензуванню, обмеження у сфері банківської, страхової та інших видів діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Олійник А.Ю. 0-54 Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні: Монографія. К.: КНУТД, 2022. 300 с.
2. Олійник Ю.О., Мельникова О.В. Історія розвитку права на підприємницьку діяльність в сучасній Україні. *Збірник наукових праць «Історія та географія»*. 2020. Випуск 58. С. 37–42. DOI: <https://doi.org/10.34142/2313-2345.2020.58.06>.
3. Олійник А.Ю. Виникнення і розвиток конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. *Право і суспільство*. 2018. №3. С. 49–55. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5fa7e474-d6b5-48df-a310-b318660ff247/content>.
4. Сакун А.В. Синергія «свободи» і «несвободи» у суперечностях глобального світу. *Нова парадигма*. 2014. вип. 123. с. 102–111. URL: http://nbuv.gov.ua/uJrn/nopa_2014_123_13.
5. Бринцев В. Принцип свободи ведення бізнесу (підприємництва) і його імплементація у системі інноваційного права України. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 1 (16). С. 7–17. DOI 10.37772/2309-9275-2021-1(16)-1.
6. Харківська К.В. Правові гарантії свободи підприємницької діяльності: актуалізація проблеми. *Економічна теорія та право*. 2015. № 20. С. 226–235. URL: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/1-226-235.pdf>.
7. Іванець І.П. Принцип свободи підприємницької діяльності, яка не заборонена законом. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3.2025. С. 145–147. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/32>.
8. Harahonych O. Constitutional right to entrepreneurial activity: theoretical and legal aspect. *Конституційно-правові академічні студії*. Випуск 3. 2020. Р. 27–40. URI: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32299>.
9. Penkov, S., & Voloshyna, M. Concept of individual's constitutional freedom to conduct business in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021/ 7(1), 107–114. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-1-107-114>.
10. Моїсеєнко Ю.М. Свобода підприємницької діяльності і юридичний символізм. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12. 2023. С. 153–156. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/37>.
11. Луць В.В. Котракти у підприємницькій діяльності : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 1999. 560 с.
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
13. Обмеження права та конституційне право на зайняття підприємницькою діяльністю. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/obmejennya-prava-taconstytuciine-pravo-na-zanyattya-pidpryemnyckou-diyalnistu>.
14. Ільющенко Г.В. Деякі аспекти обмежень права на підприємницьку діяльність. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 4. С. 111–114. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/07/4_2013.pdf#page=111.
15. Закон України «Про підприємництво» (чинна стаття 4) від 07.02.1991 № 698-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>.
16. Закон України Про захист економічної конкуренції від 11.01.2001 № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#n46>.
17. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14?find=1&text=статутний+капітал#n329>.
18. Закон України від «Про страхування» 18.11.2021 № 1909-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#n209>.
19. Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 06.07.1995 № 265/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-вр#Text>.